

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

129:4. 2009

Folkets Hus som övningsarena

Lennart Karlsson, *Arbetarrörelsen, Folkets Hus och offentligheten i Bromölla 1905–1960*, Acta Wexionensia nr 166/2009 (Växjö: Växjö University Press 2009). 312 s. (Summary in English: The labour movement, the People's House and the publicsphere in Bromölla 1905–1960.)

Lennart Karlssons avhandling om arbetarrörelsen, Folkets Hus och offentligheten i Bromölla 1905–1960 är ett pionjärbete. Författaren kan visserligen knyta an till den omfattande forskningen om arbetarrörelsens framväxt och etablering liksom till studier av arbetarklassens bildningssträvanden, men den breda ansats som följer av att platsen, inte funktionen, sätts i centrum saknar föregångare. En särskild utmaning utgör den långa tidsperioden som ställer krav på insiktsfulla analyser av hur de stora politiska och sociala förändringsprocesser som präglade 1900-talets första halvsekel påverkade verksamheten i brukssamhället Bromölla.

I Folkets Hus får arbetarrörelsen ett hem för den förföljda tankefriheten, konstaterade Axel Danielsson i sitt invigningstal då Sveriges första Folkets Hus togs i bruk i Kristianstad 1890. Knappast någon av författarna till de många jubileumsskrifter som sedan dess framställts har missat att citera Danielsson. Också för Lennart Karlsson är Folkets Hus platsen där den lokala arbetarrörelsen förberedde sig för kampen om ett rättmätigt inflytande över arbetsliv och politik, men han noterar att man redan under Axel Danielssons tid dessutom ägnade sig åt andra saker. I Folkets Hus skulle arbetarklassen ges tillfällen till "själsodlande njutning" och efterhand fick dans, bio, teater och socialt umgänge i största allmänhet ett allt större utrymme. Författarens ambition är att beskriva och analysera den samhälleliga betydelsen av hela denna rikt diversifierade verksamhet.

Avhandlingens akademiskt formulerade syfte är att undersöka framväxten av en lokal arbetaroffentlighet. Som formuleringen låter oss ana är författaren inspirerad av Jürgen Habermas klassiska bok om den borgerliga offentlighetens framväxt. De idealtypiska begrepp med rötter i 1700-talets England som Habermas lanserade har som bekant blivit föremål för åtskillig debatt. Historiker har bland annat påpekat att den principiella åtskillnaden mellan stat och individ knappast kan upprätthållas i en tid då demokratiska spelregler har luckrat upp gränserna. Efter en kvalificerad genomgång av denna debatt bestämmer sig Lennart Karlsson för att testa en variant av Habermas begrepp anpassad till den lokala samhällsnivån i 1900-talets Sverige. Han betraktar arbetarrörelsen i Bromölla som en *deloffentlighet* som har målsättningen att få genomslag för sin tolkning av hur samhället är beskaffat och borde organiseras. I vilken utsträckning fungerade Folkets Hus i Bromölla som arbetarrörelsens mötesplats i dess strävan att skapa en proletär

deloffentlighet, undrar författaren. Vilka ansträngningar gjorde man för att bilda sig och därmed skaffa redskap i kampen om offentligt utrymme?

Folkets Hus i Bromölla invigdes på hösten 1908, två år efter det att den första fackföreningen på orten bildats. Studieverksamheten kom igång tidigt men fick stadga 1923 då ABF etablerade en lokalavdelning på platsen. Då inrättades också ett arbetarbibliotek som redan vid 1920-talets slut började samarbeta med sockenbiblioteket. I de många studiecirkelarna ägnade sig männen företrädesvis åt att skola in sig i föreningsliv och kommunalpolitik, medan (de färre) kvinnorna studerade mer humanistiska ämnen. Folketshusföreningen tycks inte ha haft några innehållsliga synpunkter på den repertoar som erbjöds vid filmvisningar och teaterföreställningar. Teaterföreställningarna annonserades i borgerliga tidningar under den neutrala rubriken Bromölla Teater – inte Folkets Hus Teater. Söndagsdanserna var av avgörande betydelse för föreningens ekonomi. Det ideella, oavlönade arbetet ersattes ganska snart av betalt arbete med inslag av facklig kamp där kvinnorna i kök och servering tog strid.

Lennart Karlsson kan konstatera att historien om Bromölla Folkets Hus under perioden före andra världskrigets utbrott i stora drag överensstämmer med det vi tror oss veta om arbetarklassens fackliga och politiska mobilisering, läsvanor och studieverksamhet. En intressant iakttagelse av betydelse för vår tolkning av historien är emellertid hur lite centrala debatter tycks påverka det som faktiskt sker på lokal nivå; häftiga Stockholmscentrerade diskussioner om olika bildningsideal inom arbetarrörelsen satte inga spår i Bromölla. Med enstaka exempel från litteraturen diskuterar författaren också frågan huruvida arkitektur och inredning av Folkets Hus avspeglade någon särskild arbetarkultur, men konstaterar att så knappast var fallet.

Under denna första period kan endast en ganska liten del av verksamheten inordnas under begreppet arbetarnas självbildning. Trots detta var Folkets Hus i Bromölla platsen där en proletär deloffentlighet utvecklades, hävdar Lennart Karlsson. Det skedde genom informella samtal och diskussioner på danskvällar, basarer och teaterkvällar liksom vid andra tillfällen då människor träffades i ortens enda egentliga samlingslokal. Deloffentligheten vidgades långt utanför de kretsar som var aktiva i den organiserade folkbildningen, menar författaren.

Vid 1930-talets slut blev det aktuellt att bygga ett nytt och större Folkets Hus. Den tänkta huvudfinansären, LO:s Folketshusfond, var till en början tveksam till om den lokala folketshusföreningen skulle ha råd att driva en så pass stor samlingslokal som planerades, men när IFÖ-verkens ägare, Ernst Wehtje, blandade sig i spelet ändrades tonläget drastiskt. Det på orten helt dominerande företaget åtog sig att gå in med ett mycket generöst lån, men ställde bestämda villkor: det nya Folkets Hus måste byggas stort och i en stil som pekade mot framtiden. Ernst Wehtje engagerade, på företagets bekostnad, en arkitekt som presenterade en funktionalistisk skapelse i tidens anda. Att byggnaden skulle bli nära nog dubbelt

så stor som den planerade accepterades med glädje av de tidigare så tveksamma representanterna för Folketshusfonden – och av den lokala Folkets Hus-föreningen.

Då författaren söker efter skäl till IFÖ-verkens agerande går hans funderingar naturligtvis till Saltsjöbadsavtalet som träffas tidigare samma år. Samarbetet kring tillkomsten av det nya Bromölla Folkets Hus kan ses som en manifestation av den nymornade samförståndsanda som skulle komma att prägla relationerna mellan arbetsmarknadens parter under lång tid framöver. Ernst Wehtjes omvittnat patriarkala företagarstil skänker ökad trovärdighet åt en sådan tolkning. Lennart Karlsson citerar ur företagsledarens tal vid invigningen, där också LO:s ordförande Axel Strand medverkade: "Då företaget lämnat hjälp till detta Folkets Hus har det skett för det första därför att arbetarna äro värda denna uppmuntran, för det andra därför att samhället behöver en stor samlingslokal, så att säga ett hem, där alla kunna trivas."

Men bakom de filantropiska formuleringarna doldes en annan, betydligt krasare agenda menar författaren. Den ekonomiska satsningen på Bromölla nya Folkets Hus var i själva verket en delbetalning i en lönsam affär. Intill dess hade IFÖ-verken burit huvudparten av kostnaderna för ortens infrastruktur: vägar, vatten- och avloppsanläggning med mera. Nu ville man lasta över detta på den sedan många decennier socialdemokratiskt dominerade kommunen. Om fabriks-samhället omvandlades till köping skulle lagstiftningen tvinga fram en sådan förändring. Företaget hade sedan något år tillbaka fört resultatlösa förhandlingar med kommunens ledning om saken, men nu började det röra på sig. IFÖ-verken bekostade den utredning som måste föregå ansökan till Kammarkollegiet och vid nyåret 1942 kunde Bromölla köping invigas. Några år senare avskrev företaget Folkets Hus-föreningens skuld.

Den epok i Bromölla Folkets Hus historia som inleddes då den nya, stora och dyra byggnaden togs i bruk 1938 skiljde sig högst påtagligt från den tidigare. Antalet studiecirklar i ABF:s regi minskade kraftigt, söndagsdanserna konkurrerades ut av kommersiella nöjesarrangörer och upphörde vid mitten av 1950-talet, samtidigt som teatern lade ner sin verksamhet. För föreningens styrelse gällde det att ansöka om driftsbidrag från kommunen och finna hyresgäster som kunde betala för sig. Gammeldansens vänner, Arbetsledareföreningen, Jehovas vittnen och Bromölla frysacksförening (!) är några exempel ur den långa raden hyresgäster utan anknäpning till arbetarrörelsen. Borgerliga ungdomsorganisationer som Svenska landsbygdens ungdomsförbund, Folkpartiets ungdomsförbund och Kristianstads läns ungsvenska distrikt bidrog också till hyresintäkterna. Efterhand blev dock kommunen den ekonomiskt viktigaste hyresgästen. Delar av byggnaden hyrdes ut till kommunala förvaltningar på långtidskontrakt och i början av 1950-talet flyttade biblioteket in i Folkets Hus. Då hade ABF redan skänkt sin boksamling till kommunens bibliotek.

Lennart Karlsson ser två orsaker till denna kraftfulla omsvängning. För det första ligger utvecklingen i linje med den folkhemspolitik som befästes under kriget. Folkets Hus borde på sikt omvandlas till medborgarhus, hade statsminister Per Albin Hansson deklarerat redan under 1930-talets sista år, och en statlig utredning om samhällsstöd till samlingslokaler hade föreslagit att "dylika bidrag bör utgå endast under förutsättning att lokalerna opartiskt ställas till förfogande för ortens föreningsliv i allmänhet". Det var ju också, som vi sett, Ernst Wehtjes åsikt. För det andra gällde det att klara ekonomin. I själva verket är ekonomin "av avgörande betydelse för förståelsen av Folkets Hus-föreningens agerande". "Allt de företog sig hade sin grund i viljan att kunna behålla Folkets Hus ekonomiska bärkraft", konstaterar författaren (s. 293).

Vart tog då den proletära deloffentligheten vägen? Med referens till Habermas konstaterar författaren att åtskillnaden mellan privat och offentligt upplöstes och ersattes av en sammanflätning av arbetarrörelsens och kommunens intressen. Men till skillnad från Habermas ser Lennart Karlsson inte denna utveckling som ett offentlighetens förfall. Fortfarande fungerade Folkets Hus som en övningsarena, men nu inte bara för arbetarklassen utan också för andra grupper, "även om inte alla medvetet använde sig av Folkets Hus som en plattform för att sprida sina budskap i en vidare offentlighet". Det offentliga meningsutbytet i Folkets Hus skedde fortfarande "under socialdemokratiskt överinseende", menar författaren (s. 291).

Som torde ha framgått är detta en ambitiös avhandling. Titeln kan leda tanken till en snäv lokalhistorisk studie, men genom en väl påläst och insiktsfull genomgång av forskningsläget vad gäller olika aspekter av arbetarkultur placeras Folkets Hus i Bromölla in i ett betydligt vidare sammanhang. De frågor som författaren ställer lyfter på så sätt över omständigheterna i det lilla brukssamhället.

Studier på lokal nivå möter nästan undantagslöst stora källproblem. Aktörerna, som är många, dokumenterar bara undantagsvis sin verksamhet och känner sig inte alltid manade att lämna ifrån sig material till välordnade arkiv. Lennart Karlsson har lagt ned ett omfattande arbete på att spåra verksamheten i Bromölla Folkets Hus under den långa undersökningsperioden. Med träget och uppslagsrikt letande har han funnit åtskilligt, men viktiga bitar saknas förstås. Vari bestod till exempel den "själsodlande njutning" som man enligt invigningstalet 1908 ville förmedla? Och vad var det egentligen för kommunikativa handlingar som ägde rum vid nöjestillställningarna under 1920- och 1930-talen? Lennart Karlsson drar slutsatsen att de informella samtal som ägde rum vid dessa tillfällen bidrog till att vidga den proletära deloffentligheten, men han kan naturligtvis inte veta något om vad som sades.

En avhandlingsarkeolog kan göra fynd i Lennart Karlssons bok. Spåren efter ännu större ambitioner är fullt skönjbara. Med hjälp av de många minnesskrif-

terna och de fåtaliga vetenskapliga arbeten som berör Folkets Hus försöker han finna etableringsmönster i och utanför Sverige. Att fackföreningarna, inte partiorganisationerna, stått som faddrar tycks klart, men tid och rum låter sig inte ordnas lika enkelt. Med den fallstudiemetodik författaren använder blir det inte heller möjligt att komma vidare på detta spår. Detsamma kan sägas om försöken att analysera Folkets Hus arkitektur och inredning. Dessa frågor blir till stickspår som inte leder närmare det mer avgränsade problem författaren slutligen bestämt sig för att sätta i fokus. Det är ingen stor sak, men den som i tid lyder den klassiska uppmaningen att döda sina älsklingar slipper svåra dispositionsproblem.

Också den teoretiska ansatsen är ambitiös. Efter en ingående presentation av debatten om Habermas begrepp borgerlig offentlighet deklarerar författaren sin avsikt att formulera en teori om arbetaroffentlighet. Enligt min mening lyckas han inte med denna storslagna uppgift. De begrepp han lanserar fungerar inledningsvis hjälpligt, men då arbetarrörelsens och kommunens intressen sammanflätas under 1940-talet uppstår förvirring. Det förefaller som om Lennart Karlsson, utan att öppet diskutera saken, delar den uppfattningen: "Den slutsats som jag skulle vilja dra av denna diskussion är att offentligheten är en komplicerad företeelse som inte enkelt kan indelas i sina beståndsdelar."(s. 297.)

Slutligen skall sägas att avhandlingen om Bromölla Folkets Hus är en mycket välskriven bok, språkligt njutbar och skriven med läsaren framför ögonen. Vi hänger med lätthet med från de filosofiska höjderna ner till detaljer kring tillsättningen av en ny kommunalkamrer – och upp igen. De teoretiska begreppen jobbar sig fram genom hela avhandlingen, ger struktur åt framställningen – och öppnar sig därmed för kritik. Så skall det vara.

*Thord Strömberg**

* Fakultetsopponent